

Nederlandse liederen van de zee

Achtergrondinformatie bij het onderwerp van dit themanummer

Zeeën, meren, rivieren en kanalen hebben Nederlanders altijd als vaarwater gediend. Ze oefenden, en oefenen nog steeds, een bijna magische aantrekkingskracht op ons uit. In vroeger eeuwen ging het avontuur voor een groot deel van onze landgenoten gepaard met de noodzaak om aan de kost te komen.

Peter Koene, die zich al meer dan dertig jaar bezighoudt met volksmuziek, schreef op ons verzoek voor dit themanummer een bijdrage waarin de historie van het zingen in de zeevaart wordt toegelicht, speciaal voor wie in het jaar van Sail 2000 – nu in de vrijetijdsbesteding van velen het avontuur doordrenkt is van nostalgie – het zingen van liederen van de zee in een breder perspectief wil plaatsen.

Peter Koene

Nederland is al sinds mensenheugenis een zeevarende natie, maar tot grote bloei kwam hier de scheepvaart pas aan het eind van de zestiende eeuw. Voordien hadden Portugal en Catalonië de dienst uitgemaakt op zee, maar toen de walvisvaart vanaf Spitsbergen begon, begon ook 'Hollands Glorie', het avontuur, de jacht op specerijen, goud en slaven, de smokkel en de handel met de vijand. Zeelieden kwamen vanouds uit alle lagen van de bevolking; ze kwamen veelal vrijwillig aan boord, maar vaak ook werden ze geronseld of zelfs 'gesjanghaaid', dat wil zeggen, gekidnapt, vaak in dronken toestand. Dat gebeurde door zogenaamde 'zielverkopers'. Zij (alleen al in Amsterdam waren er rond 1780 zo'n tweehonderd!) boden arme werklozen, voornamelijk Duitsers, voedsel en onderdak tot het moment tot ze aan boord konden van de eerstkomende Oost-Indiëvaart. In ruil daarvoor tekende de matroos in spe een contract (transportbrief) dat hem verplichtte een deel van de gage aan zijn ronselaar af te staan. In afwachting van het schip werd hij in een kelder of op een zolderkamer min of meer gevangen gehouden, met weinig en slecht eten en onder slechte hygiënische omstandigheden.

Uiteindelijk maakten zij allemaal deel uit van de geïsoleerde gemeenschap die de bemanning van een schip, dat meestal maanden op weg was, nu eenmaal vormde. Veel privacy was er niet bij: in de bemanningsverblijven, leeuwenkuil of volkslogies, in het Engels *fo'c'sle* genoemd, lagen ze met z'n allen bijeen op hun strozak of in een hangmat of

houten kooi. Het enige privébezit was de zeemans-kist, die ook als stoel fungeerde en waarin eigen bord, kroes, scheergerei, tabak en soms wat boeken of een muziekinstrument werden bewaard. Contact met vrouwen was er tijdens de reis niet al is, onder meer uit onderzoek in VOC-archieven en liedmateriaal, gebleken dat het herhaaldelijk voorkwam dat een als matroos vermomde vrouw meevoer.

Vrien - den komt luis - tert naar dit lied,
wat er in 't kort weer is ge - schied,
van een meis - je van twin - tig ja - ren,
die ge - zind was om te va - ren.
Om - dat haar lief - ste was ka - pi - tein,
zo wou zij een ma - troos - je zijn.

Het was in de stad van Amsterdam
waar zij bij een zielverkoper kwam.
Daar nam zij dienst voor zeven jaren
en zij vreesde geen gevaren
om te klimmen al in de mast,
te maken zeilen en touwen vast.

Zij ging met hare kist aan boord,
zoals een goed matroos behoort.
En zij waren in zee gaan varen
enige mijlen op de baren.
Toen heeft haar het weer verrast
dat zij moest klimmen in de mast.

Maar door het stormen en kwaad weer
gingen de zeilen al heen en weer.
En toen was zij in gevaren,
want zij kon het niet meer klaren.
En zij trapte op het kardiel (*kabelgaren*)
dat zij van boven nederviel.

Peter Koene is
zanger/muzikant en
voorzitter van de
Stichting
Volksmuziek
Nederland.

Aanstands riep zij: "Heer kapitein,
mocht ik u spreken een woord allein!"
Ze zei: "Mijnheertje, sla mij niet:
Ik ben uw liefje, gelijk gij ziet."
Aanstands werd zij toen losgedaan
en met een kusje heeft hij haar ontfaan.

Oorloof, meisjes, wie gij zijt.
Die van een jongman wordt gevrijd
wordt een matroos of goed soldaat.
Dat gij uw liefje toch nooit verlaat,
want eer het scheepje kwam aan wal
was er een jong matroosje al.

uit *Het Nieuwe vermakelijke Dansschool*, ca 1880

Het leven aan boord was hard: de hiërarchie was streng en er heerste een ijzeren discipline. Al het werk werd gedaan met spierkracht, waarbij het werkritme werd bepaald door shanties. Storm en bittere kou moesten worden weerstaan, de kleren werden in het slechte weer rond Kaap Hoorn, waarin het schip soms wekenlang geen mijl vooruit kwam, helemaal niet uitgetrokken, met als gevolg steenpuisten en zweren. Het eten bestond altijd uit gezouten vlees of vis, roggebrood of scheepsbeschuit, dat meestal vol maden en torren zat. Regelmatig vergingen er schepen, maar ook als dat niet gebeurde waren er dus veel matrozen die de reis niet overleefden.

Het volgende lied (uit 1713) is misschien een ron-selliedje, en anders is het wel heel ironisch bedoeld:

Wat is er schoner leven dan te wezen een matroos!
Geen staat zo hoog verheven als een prins of graaf altoos.
Wie verveelden deze weelden:
eten, drinken als een held,
weinig werken en veel geld.

Men hoort van vrouw en kind'ren geen kermen aan scheeps-
boord.

Zulks kan ons geenszins hind'ren, wij laveren steeds maar
voort.

Geen ellende waar w'ons wenden,
altijd vreugd en vrolijkheid
tot het einde van ons tijd.

uit *De Nieuwe Amsterdamsche Vreugdenstroom*, 1713

Zingen aan boord

Shanties waren er in vele vormen, afhankelijk van het karwei waarbij ze werden gezongen. De scheiding was evenwel niet strikt: een hijslied werd soms tevens als ankerspillied gebruikt, een pomplied ook als gezelschapsliedje.

Die gezelschapsliedjes, in het Engels *forebitters* en in het Nederlands vaak *liedjes van vooruit* genoemd, werden bij goed weer, tijdens de 'platvoetwacht' tussen 16.00 en 20.00 uur, vaak gezongen op het

bakdek, gezeten op de bolders (forebitts). Bij dit repertoire werden ook wel instrumenten gebruikt als viool en fluit en, vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw, de trekharmonica; een zogenaamde fufuband maakte ook wel gebruik van vaten, blikken en bestek.

Sommige forebitters werden gezongen in het Pidgin, een soort zeelieden-koeterwaals, waarin soms ook Nederlandse invloeden merkbaar zijn.

Mein vader vos ein Dutchman, mit mein yaw, yaw, yaw.
En mein muder vos ein Prusian, mit mein yaw, yaw, yaw.

Ik spoke ein funny lingo, mit mein yaw, yaw, yaw.
God for dommey, og by yingo, mit mein....

Well, we drink up al de whiskey
and it makes us feel damn frisky.

uit Stan Hugill, *Zeemansliederen*, Bussum 1978

Er zijn veel meer zeemansliederen dan die door zee-lui zelf ooit zijn gezongen. Straatzangers zongen al over de zee, over het afscheid van vrouw en liefjes, over het lot van de kleine scheepsjongen en natuurlijk vooral over rampen. Een van de oudste gaat over het schip De Swarte Haen, dat op 2 augustus 1673 werd overvallen door zeerovers. Het strandde op een eiland, en de bemanning was gedoemd eerst de scheepshonden, daarna elkaar op te eten. Tot ver in de 19^e eeuw komt het in liedboeken voor.

De honden waren op,
toen waren wij bedroefd.
Men wrong de handen daar.
Men trok het haar uit 't hoofd.
De schipper, kloek van aard
die sprak zo menigwerven:
"Kom smijt de dobbelsteen:
wie onzer 't eerst zal sterven."

't Viel op den hoogbootsman
het droevige noodlot.
Hij stak zijn handen uit
en riep zo zeer tot God:
"Eet nu het vlees van mij
door hongersnood gedreven.
Mijn bloed tot enen drank
ik wil 't U al vergeven."

fragment uit 'De Swarte Haen' uit 'De vermakelijcke buysman', 1703, zoals opgenomen in C.A. Davids, *Wat lijdt den zeeman al verdriet*, Den Haag 1980

Een van de laatste straatliederen over scheepsrampen gaat niet over de Titanic (ook hierover bestaan Nederlandse en Vlaamse liederen) maar over het vergaan van de Stânfries op de Zuiderzee in januari 1932.

Volksoepvoeding

Tussen 1770 en 1795, de hoogtijdagen van de Zielverkopers, werden ook regelmatig liederen geschreven om matrozen en soldaten te werven. Tijdens de oorlog tegen Engeland was het vooral Betje Wolff die dergelijke verzen schreef, terwijl bij de vijand Charles Dibdin die taak op zich nam.

In de 19^e eeuw nam, als onderdeel van de Verlichting, met name de Maatschappij tot Nut van het Algemeen de volksoepvoeding ter hand. Er moesten dus ook betere, beschaafdere (zeemans)liederen komen, die tevens – het was de patriottentijd! - tot doel hadden de versterking van de nationale eenheid en het opvijzelen van het moreel. Het kwam voor dat de bemanning aan boord verplicht werd ze te zingen. Ook hierin had Betje Wolff weer een aardig aandeel, evenals Hendrik Tollens en Jacob van Lennep, maar het meest bekend waren en bleven toch de liederen van Jan Pieter Heije, op muziek van J.J. Viotta:

Ferme jongens, stoere knapen,
foei, hoe suffend staat gij daar!
Zijt ge dan niet welgeschapen,
zijt ge niet van zessen kaar?
Schaam je jongens en ga mee
naar de zee, naar de zee.

Tot ver in de 20^e eeuw heeft het zeemansleven zeer tot de verbeelding gesproken. Speenhoff schreef er liedjes over, Louis Davids maakte een musical over De Jantjes, Johnny Hoes schreef de nodige smartlappen en liederen als *De klok van Arnemuïden* en *Ketelbinkie* bleven tot op heden populair.

De laatste decennia valt er een hernieuwde belangstelling voor het zeemanslied te bespeuren. In tal van plaatsen, ook als ze niets met de zee van doen hebben, schieten de zeemans-, shantie- en viswijnenvoren als paddestoelen uit de grond. Voor een deel kunnen zij putten uit twee standaardwerken (zie het artikel van Bert Jacobs), die echter alleen nog tweedehands te bemachtigen zijn. Over enige tijd zal muziekkuitgeverij De Zilverdistel uit Purmerend een nieuwe uitgave met Lieder van de zee op de markt brengen. Verder worden regelmatig cursussen en workshops verzorgd, onder andere door de Stichting Volksmuziek Nederland; telefoonnummer van het secretariaat: (0348) 42 38 29.

Tot slot een lied uit de 19^e eeuw, opgetekend in het noordoosten van het land, maar bekend geweest langs de hele Nederlandse kust. Dit troosteloze afscheidslied heeft een slotcouplet, zoals de beste 'smartlappen' dat plegen te hebben.

A - dieu So - fie, hier is mijn hand
en voel mijn kloep - pend hart,
dat vol van lief - de voor u brandt
en vol van min - ne - smart.

Maar o, wat valt dat scheiden zwaar.
En o, wat bitt're rouw.
Adieu Sofie, nog slechts een jaar
en dan wordt gij mijn vrouw.

Maar nu is voor mij op deez' aard
noch hulp of trooster meer.
Ach, Fredrik, blijf uit het gevaar
en keer dan spoedig weer.

Maar als nu straks de oceaan
ons dreigt al in de nood,
als dan ons schip eens zou vergaan,
dan dreigt ons wis de dood.

Maar hiermee scheidde 't minnend paar
en Fredrik trok naar zee.
Het schip lag in de zeilen klaar,
vertrok van veil'ge ree.

Maar ach, wat noodlot trof dat schip
in veertien dagen tijd.
Een storm die wierp het op een klip.
De dood was hun bereid.

Ten and'ren daags las zij de krant
en las dat droevig lot.
Ach Fredrik, blijf uit 't leedig lot.
Ik ben aan u verpand.

Terstond ging nu Sofie naar 't strand
en wierp zich in de zee.
Ach Fredrik, ach ik kan niet meer,
ik sterf om uwe wil.

uit S.J. van der Molen, *De Friese tjalk*, Den Haag 1970